

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Гроші та кредит»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

Облік і аудит

за темою № 2 – Грошовий оборот і грошові потоки

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.21 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Водолазська Н.В.

Рецензенти:

1. Доктор економічних наук, професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського – Дружиніна В.В.
2. Кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС Пушкар О.І.

План лекції

1. *Грошовий оборот та його структура.*
2. *Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий).*
3. *Суть та організація грошового обігу. Закон грошового обігу.*
4. *Грошова маса та методи її вимірювання.*

Рекомендована література:

Основна

1. Алексєєв І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Видавництво Львівська політехніка, 2017. – 216 с.
2. Алексєєв, І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2009. – 254 с.
3. Аранчій, В.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. – 362 с.
4. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. – 367 с.
5. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 368 с.
6. Ільчук П.Г. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. – 412 с.
7. Конституція України, прийнята Законом № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. / Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
9. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України // Вісник НБУ. – 1996. – № 5.
10. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
11. Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
12. Про затвердження Положення про ліцензування банків : Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
13. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
14. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Інструкція № 368 від 26.09.2001 р. (зі змін. і доп.) : Постанова Національного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.
18. Савлук М.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : КНЕУ, 2011. — 589 с.
19. Ставерська Т.О. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. – 88 с.
20. Шевчук І.Л. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Х. : Видавець І.С. Іванченко, 2018. – 271 с.

Додаткова

21. Гриньова, В.М. Гроші і кредит. Навчальний посібник. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 208 с.
22. Демківський, А.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Дакор, 2007. – 528 с.
23. Євтушенко О.А. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. – Д. : ДУЕП, 2009. – 172 с.
24. Івасів Б.С. Гроші та кредит. Підручник. – Тернопіль : Карт-бланш, 2000. – 512 с.
25. Історія гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
26. Коваленко В.В. Банківська система України. Монографія. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
27. Коваленко Д.І. Гроші та кредит : теорія і практика. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
28. Коваленко Д.І. Фінанси, гроші та кредит : теорія та практика. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2013 – 578 с.
29. Корнєєв В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В.В. Корнєєв // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 77-85.
30. Костюка О., Лін М., Омета Г. Євразійські перспективи розвитку банківських систем. Монографія. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
31. Коцовська Р.Р. Банківські операції. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2010. – 390 с.
32. Крупка М.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Л., 2010. – 406 с.
33. Лагутін В.Д. Кредитування : теорія і практика. Навчальний посібник. – К. : Знання, КОО, 2010. – 215 с.
34. Манжос С. Б. Гроші та кредит. : Навчально-методичний посібник для проведення практичних занять та організації самостійної роботи для студентів денної форми навчання спеціальності «Економіка підприємства», «Міжнародна економіка». – Полтава, 2010. – 100 с.
35. Михайловська І.М. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. –

Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 310 с.

36. Михайловська І.М. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Новий світ 2000, 2011. – 432 с.

37. Пахомов, В.І. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – К. : МАУП, 2004.- 56 с.

38. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.

39. Черкашина К.Ф. Гроші і кредит : в схемах та таблицях. Навчальний посібник – Київ. : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 214 с.

40. Щетинін А.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

41. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

42. Офіційний сайт вільної енциклопедії Вікіпедії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

43. Офіційний сайт Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>

44. Офіційний сайт навчальні матеріали онлайн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/>

45. Офіційний сайт Асоціації українських банків: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aub.org.ua>

Текст лекції

1. Грошовий оборот та його структура

Серед понять, що характеризують грошові відносини, провідне місце займають *грошовий оборот* і *грошовий обіг*. Обидва ці поняття можуть успішно співіснувати, характеризуючи з різних боків один і той же об'єкт – *рух вартості в процесі розширеного відтворення*.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

Грошовий оборот – сукупність усіх грошових потоків в економіці за певний період, тобто це процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у процесі суспільного відтворення, що здійснюється у безготівковому порядку і за допомогою готівки, як у національній, так і в іноземній валюті.

Грошовий оборот – це *рух грошей як капіталу*, де гроші є втіленням самозростаючої вартості, що дає додатковий прибуток.

Рух грошей відбувається як на макро-, так і на мікрорівні.

На мікроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругооборот індивідуального капіталу (фондів) підприємств і виступає як його складова частина.

На макроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругообіг усього

суспільного капіталу, виступаючи його складовою частиною. Сукупний грошовий оборот не просто повторює грошовий оборот на мікрорівні, тобто не є механічною сумою індивідуальних капіталів, а є якісно новим явищем. Він включає деякі нові елементи, які на мікрорівні знаходяться за межами грошового обороту (рис. 1).

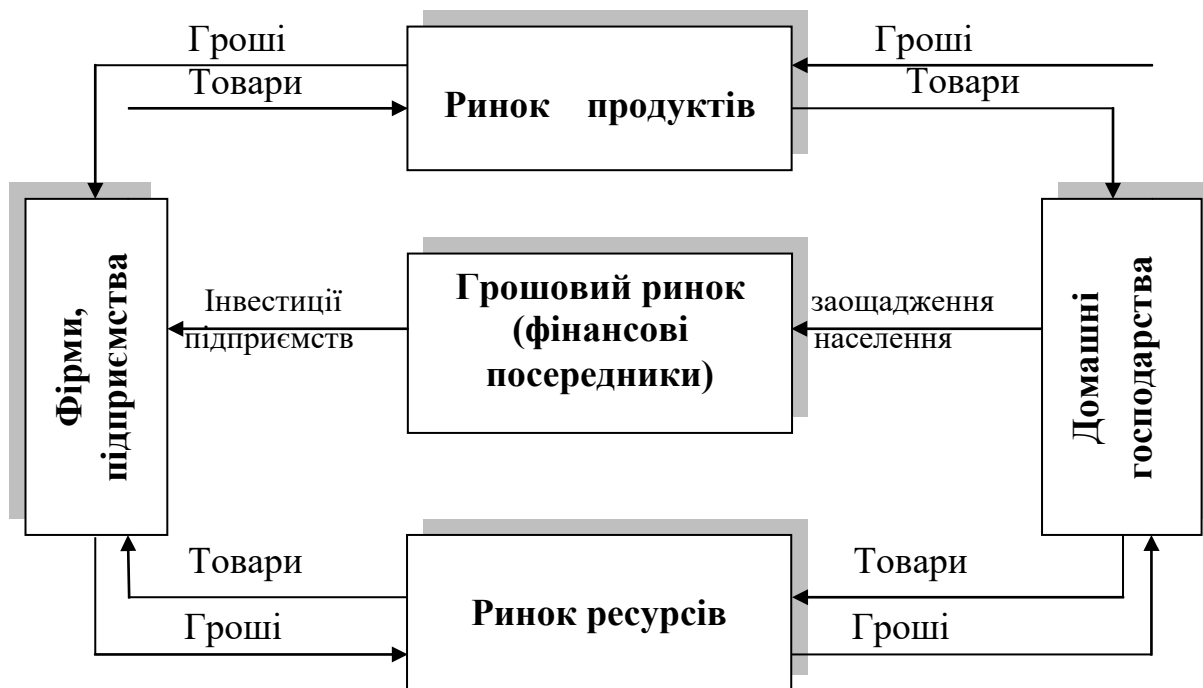

Рис. 1 Модель товарно-грошових потоків в економіці на макрорівні

Оскільки більшість відносин між економічними суб'єктами здійснюється через ринки, в представленій моделі (рис. 1) виділено наступні види ринків: **ринок ресурсів**, на якому підприємства, фірми купують необхідні для забезпечення свого виробництва ресурси (робочу силу, матеріальні та енергетичні ресурси, земельні ділянки, будівлі тощо); **ринок продуктів**, на якому реалізується створений підприємствами національний продукт; **грошовий ринок**, на якому реалізуються та позичаються вільні грошові кошти.

Грошові потоки пов'язують між собою не тільки групи економічних суб'єктів, а й усі види ринків, забезпечуючи тим самим функціонування єдиного ринкового простору країни.

Всі підприємці беруть гроші (Г), щоб авансувати їх для організації виробництва. Вони можуть купити гроші у тих суб'єктів, у кого вони в даний момент є вільними. Купують гроші як капітал, тобто беруть у борг з виплатою процента, який становить плату за користування позиченими грошима. Оскільки вільні гроші в кожний даний момент є у переважної більшості суб'єктів економічних відносин, попиту на гроші з боку підприємців протистоїть їх масова позиція. Ця сфера економічних відносин називається *грошовим ринком*, а самі гроші, якими тут торгують, *позичковим капіталом*.

Отже, джерелом, з якого всі підприємці черпають гроші для авансування

своїєї діяльності, є *грошовий ринок*, куди й переміщається вихідний пункт сукупного грошового обороту.

У ринковій економіці ніхто вільних грошей не тримає «мертвими» в монетній формі, а розміщує їх у банках, тобто на грошовому ринку. Підприємець повинен одержати *прибуток на авансовані гроші не менший, ніж розмір плати за позиковий капітал*, інакше немає сенсу організовувати підприємство.

Частина грошей (G^1), які вивільнюються в кожному індивідуальному кругообороті одразу ж витрачається на погашення *короткострокових позичок та оплату процентів* на них, тобто повертається на грошовий ринок, звідки й почала свій оборот. Певна частина (G^1) використовується на *відшкодування витрат на засоби виробництва*, і теж повертається на грошовий ринок.

Решта грошей із (G^1), що втілює новостворену вартість, розподіляється між підприємцями та їх працівниками у формі *заробітної плати і прибутку*.

Гроші, виплачені у формі заробітної плати надходять на грошовий ринок: частково спрямовуються на погашення споживчого кредиту чи на збільшення грошових заощаджень населення, на придбання товарів народного споживання; на оплату послуг, податків та ін.

Гроші, що становлять прибуток підприємств, надходять на їх банківські рахунки, відразу збільшуючи пропозицію на грошовому ринку. Ці гроші будуть використані:

– на розширення виробництва;	залишаються на грошовому ринку, переходячи від одного суб'єкта до іншого
– оплату податків;	
– внески в централізовані державні фонди;	
– розвиток соціальної сфери підприємства	

Отже, на макроекономічному рівні гроші здійснюють також *замкнений рух*, яким починається і закінчується на *грошовому ринку*, приносячи туди після кожного кругообігу додаткову суму грошей.

Роль грошового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти усіх економічних суб'єктів в інтересах суспільного нагромадження. Це дозволяє активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перелив вільних грошових коштів (заощаджень) в інвестиції.

Держава пов'язана з товарно-грошовими потоками на макrorівні та грошовим ринком через економічні відносини, що виникають між державою та іншими суб'єктами ринку з приводу створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП та національного доходу країни.

Зв'язок держави з економічною системою та грошовим ринком здійснюється за 3 основними напрямками (рис. 2):

- 1) через податкову систему (сплата податків, зборів та обов'язкових платежів підприємствами та населенням);
- 2) через державні закупівлі (державне споживання), державні видатки та трансфери (дотації, субвенції, субсидії);
- 3) через державні позики на фінансовому (грошовому) ринку шляхом

випуску та продажу державних облігацій (ОВДП) – для покриття дефіциту державного бюджету.

Окремими складовими сферами грошового обороту на макрорівні є:

1) **фінансова сфера**, якій притаманний безповоротний і нееквівалентний характер створення і використання грошових фондів цільового призначення; тому що саме в цій сфері відбувається розподіл та перерозподіл національного доходу в грошовій формі між всіма учасниками виробництва;

2) **грошовий обіг**, для якого характерним є еквівалентний, але безповоротний рух грошей від покупця до продавця; гроші в своєму русі постійно віддаляються від вихідного пункту;

3) **кредитна сфера**, яка характеризується нееквівалентним, але поворотним, платним процесом руху грошей від кредитора до позичальника і навпаки. *Кредит* – це перерозподіл коштів на нееквівалентній основі, що включає в себе повернення цих грошей власнику і плату за користування цими коштами.

Фінанси, грошовий обіг та кредит як складові частини єдиного грошового обороту тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного, разом з тим, вони – самостійні явища, зі своїм специфічним змістом і особливим механізмом впливу на економіку.

2. **Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий)**

В процесі фінансово-господарської діяльності суб'єктами грошового обороту щодня здійснюються різноманітні платежі, пов'язані з оплатою товарів (робіт, послуг), виплатою заробітної плати, перерахуванням до бюджету податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо.

Залежно від форми грошей, у якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на:

- готівковий;
- безготівковий.

Грошовий оборот у цих двох формах утворює єдиний грошовий оборот країни.

Рівні розвитку безготівкового та готівкового обороту в різних країнах неоднакові. Вони залежать від ступеня розвитку в них товарно-грошових відносин, банківської справи, цілей і методів регулювання грошового обороту тощо.

У країнах з розвинутою ринковою економікою становить **безготівковий оборот** (приблизно 90 % від загального обсягу грошової маси). Він здійснюється шляхом перерахування грошових сум з рахунку на рахунок, що відкриті в банках, для оплати покупок і погашення боргів без використання грошей у готівковій формі (безготівкові розрахунки).

Між готівковим та безготівковим оборотом існує тісний і взаємний зв'язок: гроші постійно переходять з однієї форми в іншу. Цей процес має бути чітко збалансованим, щоб не призвести до небажаних кризових процесів в економіці. Тому Національним банком України здійснюється регулювання як

безготівкового, так і готівкового грошового оборотів, а також контроль за їх взаємодією.

ГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Організація готівкових розрахунків регламентується Постановою Національного банку України № 637 від 15 грудня 2004 р. «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» із змінами та доповненнями [11].

Рух грошей у формі готівки обслуговують:

- паперові гроші (банкноти та казначейські білети);
- розмінні монети.

В Україні **ДО ГОТІВКИ (ГОТІВКОВИХ КОШТІВ)** відносяться грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові та пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами [11].

Готівковий оборот здійснюється шляхом:

- оплати товарів і послуг;
- виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги;
- погашення кредитних зобов'язань;
- купівлі цінних паперів;
- виплати дивідендів та страхових відшкодувань тощо.

Таким чином, у сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, обслуговуючи переважно відносини, пов'язані зі сферою особистого споживання населення.

Основною перевагою готівкової форми розрахунків є оперативність її здійснення.

Недоліком готівкових розрахунків є встановлення обмежень щодо суми розрахунків між підприємствами (підприємцями) протягом одного дня.

ГОТІВКОВУ ВИРУЧКУ – суму фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – підприємство повинно здати того самого дня до комерційного банку за вирахуванням **КАСОВОГО ЛІМІТУ** – певної її частки, яка залишається в касі підприємства.

Касовий ліміт встановлюється комерційним банком на підставі відповідної заяви господарюючого суб'єкта та його потреб у певному обсязі готівкових коштів. Потреба підприємств у готівці залежить від:

- форми діяльності (наприклад, готівка необхідна торговельним підприємствам для розрахунків з покупцями);
- організації їх роботи (зокрема, здійснення передбачених нормативними актами розрахунків готівкою, умов здавання готівки в банк тощо).

Якщо у господарюючого суб'єкта виникає потреба у збільшенні касового ліміту, наприклад у зв'язку зі зміною обсягів касового обороту, змінами в організації діяльності і т. ін., тоді суб'єкт підприємницької діяльності звертається до банку з обґрунтованою заявою щодо необхідності зміни розміру касового

ліміту.

За певних обставин касовий ліміт може бути перевищено на законних підставах, наприклад, в ті дні, коли на підприємстві сплачується заробітна плата, то протягом трьох днів касовий ліміт може бути перевищений.

В окремих випадках його може і не бути взагалі. Це найчастіше має місце в організаціях, які займаються закупівлею певних товарів у населення, наприклад, молока, м'яса, лікарських рослин, грибів та ін.

Принципи та методику інкасації готівки, її транспортування та збереження розробляє і затверджує Національний банк України. Ці правила, регламентовані НБУ, є загальнообов'язковими, але в окремих випадках до них передбачено винятки, наприклад, за термінами здачі готівки, або за самої їх форми. Так, підприємства, що знаходяться на значних відстанях від місцезнаходження банку або його філії (наприклад, у сільській місцевості), можуть здавати виторг раз у декілька днів, а якщо необхідно, не безпосередньо до банку, а до пошти.

Поповнення готівки в обігу відбувається за рахунок використання касових резервів комерційних банків. При нестачі цього резерву, комерційний банк може звернутися до Національного банку і в разі обґрунтованості такого звернення НБУ дає дозвіл на поповнення оборотної каси комерційного банку за рахунок резервних фондів (запасів) грошових знаків, які центробанк має у територіальних управліннях в кожній з областей, виконуючи емісійну функцію.

Переважну частину грошового обороту складає безготівковий грошовий оборот, який у розвинених країнах складає від 75 % до 90 % усієї грошової маси. Він функціонує за допомогою здійснення безготівкових розрахунків.

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів [12].

Таким чином, **безготівкові розрахунки** – це система грошових розрахунків, які здійснюються без участі готівки, тобто перерахуванням банком певної суми з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів або заліком взаємних вимог.

Учасниками безготівкових розрахунків є банки та їх філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись розрахункові документи як на паперових носіях, так й в електронному вигляді.

Організація безготівкових розрахунків регламентується:

- Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2374-III із змінами та доповненнями [7];
- Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 р. № 2346-III із змінами та доповненнями [10];
- Постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» із змінами та доповненнями від 21 січня 2004 р. № 22 [12];
- іншими нормативно-правовими актами Національного банку

України.

Форма безготівкових розрахунків визначається платіжним інструментом, за допомогою якого здійснюються розрахунки.

ПЛАТІЖНІ ІНСТРУМЕНТИ – засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Безготівкові розрахунки здійснюються за допомогою **платіжних інструментів** у формі:

- меморіального ордера (внутрішньобанківські перерахування);
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги;
- платіжної вимоги-доручення;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- інкасового доручення (розпорядження);
- векселя;
- електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають передбачені платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

МЕМОРІАЛЬНИЙ ОРДЕР – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача

ПЛАТІЖНА ВИМОГА – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити *без погодження з платником* переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;
- нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача [12].

Тобто, *платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який фактично об'єднує два документи: платіжну вимогу та платіжне доручення.*

РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

У чекових розрахунках приймають участь:

Чекодавець – юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель – особа, яка є одержувачем коштів за чеком. **Банк-емітент** – банк, що видає розрахунковий чек (чекову книжку) підприємству або фізичній особі.

АКРЕДИТИВ (від лат. *accredo* – довіряю) – форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (емітента акредитива) або від свого імені зобов’язаний:

- 1) виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги;
- 2) надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж при дотриманні строків та умов акредитива.

Тобто, акредитивом називають платіжний документ, за яким один банк дає розпорядження іншому банку оплатити товарно-транспортні документи на відвантажений товар за рахунок спеціально депонованих коштів чи виплатити пред’явникові акредитиву зазначену суму грошей.

ІНКАСУВАННЯ (ІНКАСО) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів на інших умовах [12].

Інкасування здійснюється за допомогою інкасового доручення (розпорядження), яке оформляється, не менше ніж у 3-х примірниках.

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ (розпорядження) – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (органу державної податкової служби) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

Таким чином, інкасові доручення (розпорядження) застосовуються у випадках стягнення в безспірному порядку сум фінансових санкцій, недоїмки в бюджет з податків, штрафів, які нараховані державними податковими органами.

ВЕКСЕЛЬ – це вид цінних паперів, що являє собою безумовне письмове боргове зобов’язання юридичної або фізичної особи встановленої законом форми сплатити після настання терміну власникові векселя певну суму грошей, що в ньому вказана.

ПЛАТІЖНА КАРТКА – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для:

- ініціювання переказу грошей з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг;
- перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб;
- отримання грошей у готівковій формі в касах банків, фінансових установ, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати;

– здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Пластикова платіжна картка – це персоніфікований платіжний інструмент, що являє собою пластину стандартних розмірів з нанесеною на неї магнітною смужкою чи вмонтованою мікросхемою, що містить зашифровану інформацію (ключ) до спеціального карткового рахунка клієнта у відповідному банку.

3. Сутність та організація грошового обігу. Закон грошового обігу

Грошовий обіг має внутрішній зв'язок з грошовим оборотом, є його складовим елементом. Як зазначалося, оборот грошей відбувається по колу і передбачає повернення їх до вихідного пункту. Грошовий обіг відрізняється тим, що він здійснюється з постійним віддаленням грошей від пункту, з якого вони почали свій рух.

Якщо грошовий оборот здійснюють *гроші як капітал* при обслуговуванні самозростання вартості у процесі відтворення, то **грошовий обіг – це рух грошей як грошей**, коли вони обслуговують просто *переміщення вартості* між суб'єктами економічних відносин.

Грошовий обіг опосередковує реалізацію товарів і послуг у процесі суспільного відтворення.

У цьому визначенні вирішальне значення надається не формі грошей, а тим економічним процесам, що обумовили їхній рух, – обміну товарів та послуг. Грошовий обіг чітко пов'язується з визначеною фазою суспільного відтворення – обміном, де відбувається двуєдиний процес обігу товарів і грошей.

Став капіталом, гроші не перестають виконувати й свої власні функції, тобто залишаються грошима.

На першій (Г-Т) та останньої стадіях (T^1 - G^1) руху вони виконують функцію засобу обігу. При цьому вони здійснюють зовсім інший рух, чим гроші як капітал. На першій стадії гроші (Г) зовсім виходять з індивідуального кругообігу капіталу, переходять у розпорядження інших суб'єктів ринку й поступово віддаляються від вихідного пункту.

G^1 – це повернуті на вихідне місце гроші, а вже інші гроші, що надійшли даному підприємству від інших суб'єктів ринку.

Такий *рух грошей як грошей, у відмінності від руху їх як капіталу, й називається грошовим обігом.*

Гроші тут виконують функції засобу обігу чи засобу платежу (залежно від способу оплати за товари чи послуги).

Грошовий обіг теж є процесом *безперервним*. Раз потрапивши в сферу обігу, гроші, як знаки вартості, по суті назавжди залишаються там. Забезпечивши реалізацію товарів, вони по суті «виштовхують» їх зі сфери обігу, а самі продовжують рух, переходячи в розпорядження іншого суб'єкта ринку.

Гроші, що здійснюють обіг, також виступають у двох формах – *готівковій і безготівковій*. Одні й ті ж гроші у процесі обігу послідовно переходять з однієї форми в іншу. Так, підприємство реалізує свою продукцію і одержує виручку у

безготівковій формі. Проте на оплату праці підприємству потрібна готівка, яку видасть банк, зменшивши на цю суму безготівкові кошти на його рахунку. Свою заробітну плату працівники підприємств значною мірою витрачають на купівлю товарів та послуг, ці гроші надходять до кас торговельних організацій, а звідти – в каси банків, де зараховуються на рахунки підприємств й набувають безготівкової форми.

Готівка, видана певним банком даному підприємству (наприклад, промислового), найчастіше повертається до іншого банку й іншим підприємствам (наприклад, торговельним). Відбувається поступовий перехід грошей від одного учасника ринку до іншого.

За обсягом готівкові гроші значно поступаються грошовим засобам, що знаходяться на рахунках (у розвинених країнах банкноти і розмінна монета у сучасних умовах складають приблизно 10% усіх грошових засобів, в Україні – 30%).

Грошовий обіг знаходиться у складному взаємозв'язку з товарним обігом. Базовим в цьому зв'язку є товарний обіг. Історично гроші виникли заради здійснення обміну товарів і тоді розпочався їхній обіг. Тому кількісні характеристики грошового обігу обумовлені насамперед факторами, пов'язаними з виробництвом й обміном товарів. Це стосується маси грошей, швидкості їхнього обертання, а також стійкості грошової одиниці.

Проте грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів. Вони відрізняються насамперед схемою руху – *кожний товар після реалізації випадає зі сфери обігу, а гроші, що забезпечили його реалізацію, залишаються в обігу і продовжують свій рух.*

Неоднаковими є також маси товарів і грошей, що знаходяться у обігу в кожний даний момент, оскільки будь-яка грошова одиниця, постійно залишаючись в обігу, може обслуговувати протягом певного часу реалізацію багатьох товарів, то в обігу може бути значно менша маса грошей, ніж маса товарів. Відмінність також виявляється в тім, що багато грошей можуть призупинити свій рух і вийти з обігу при виконанні функції засобу нагромадження вартості. Товари ж не можуть не брати участь а обігу, не існувати поза ним, інакше вони утратять свою споживчу вартість і не виявлять себе як товари взагалі. Усе це визначає відносну самостійність грошового обігу, підпорядкованість його своїм специфічним законам.

Існують визначені закони руху грошей, знання яких необхідно для забезпечення рівноваги грошової системи.

Закон грошового обігу – економічний закон, відповідно до якого, кожний конкретний момент в обігу може перебувати лише певна, об'єктивно обумовлена сума грошей, яка залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників.

Суть закону грошового обігу полягає в тому, що кількість грошей необхідних в обігу визначається кількістю товарів, що обертаються на ринку, при даному рівні цін та середньою швидкістю обігу грошей.

У промислово розвинених країнах, в основному, обчислюються два показники швидкості зростання обігу грошей:

- показник швидкості обігу в кругообігу доходів – відношення валового національного продукту (ВНП) або національного доходу до грошової маси, а саме до агрегату M_1 або M_2 ; цей показник розкриває взаємозв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

- показник оборотності грошей у платіжному обігу – відношення суми переведених коштів за банківськими поточними рахунками до середнього розміру грошової маси.

Зміна швидкості обертання грошей і, відповідно, обсягу грошової маси залежить від багатьох факторів, як загальноекономічних (циклічного розвитку економіки, темпів економічного росту, руху цін), так і суто монетарних (структури платіжного обороту, розвитку кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівня процентних ставок на грошовому ринку і т. ін.).

Прискоренню обігу грошей сприяють заміна металевих грошей кредитними, розвиток системи взаємних розрахунків, впровадження ЕОМ у банківську справу, застосування електронних засобів грошових розрахунків. У разі знецінення грошей споживачі збільшують покупки товарів для того, щоб захистити себе від падіння купівельної спроможності грошей, що прискорює грошовий обіг.

Чинники, які впливають на швидкість обігу грошей:

- зміна грошової маси в обігу;
- рівень цін (чим вищі ціни, тим вища швидкість обігу грошей);
- кількість товарів (якщо вона зростає, то швидкість обігу грошей також зростає);
- рівень відсоткової ставки (чим вище ставка відсотка, тим вищою повинна бути швидкість обігу грошей);
- загальноекономічні фактори (циклічність виробництва, темпи його зростання або спадання, ефективність виробництва);
- монетарні фактори (структура платіжного обігу, співвідношення готівкових і безготівкових грошей);
- група інших чинників (частота виплати заробітної плати).

4. Грошова маса та методи її вимірювання

Розмаїття грошових засобів, які функціонують у сучасній економіці, породжує проблему вимірювання грошової маси. Найважливішим кількісним показником грошового обороту є грошова маса.

Під **ГРОШОВОЮ МАСОЮ** слід розуміти всю сукупність залишків грошей, що забезпечують обіг товарів і послуг, у всіх їх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів грошового обороту у певний момент часу.

Суб'єктами грошового обороту є:

- фізичні особи;
- підприємства;
- громадські організації;

– держава.

Грошовий обіг має кількісні вирази, що знаходять своє відображення у таких показниках, як:

- грошова маса;
- швидкість обігу грошей.

Грошова маса поділяється на такі складові:

1) усі грошові знаки, що перебувають на руках у фізичних осіб та у касових залишках юридичних осіб;

2) усі депозитні гроші короткострокового та довгострокового характеру.

Тобто, сукупна величина грошової маси включає готівкові гроші та гроші безготівкового обороту.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість їх обігу.

Обсяг грошової маси визначається державою – емітентом грошей – в особі її центрального банку. Головна проблема – це недопущення покриття дефіциту бюджету випуском зайвих грошей в обіг, які не підкріплені товарною масою, оскільки така емісія буде супроводжуватися інфляційними процесами в економіці країни. Інший фактор, який впливає на грошову масу, – швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу.

Для оцінки величини грошової маси, що знаходиться в обігу, використовують спеціальні коефіцієнти, так звані грошові агрегати (*М*).

ГРОШОВІ АГРЕГАТИ – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій [61].

Для визначення грошових агрегатів всі сектори національної економіки розподілено на п'ять секторів:

- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- нефінансові корпорації;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства [61].

Класифікацію інституційних секторів, що використовується в статистиці грошово-кредитної сфери України подано у табл. 1.

ФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основною функцією яких є фінансове посередництво та які емітують зобов'язання у формі депозитів чи інших фінансових інструментів для залучення ресурсів, що включаються до грошових агрегатів:

- 1) **Національний банк України;**
- 2) **інші депозитні корпорації** (банки, що створені і діють на території України);
- 3) **інші фінансові корпорації** (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні компанії та фонди, ломбарди, кредитні спілки, фінансові та

лізингові компанії тощо).

СЕКТОР ЗАГАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ об'єднує юридичні особи, основною діяльністю яких є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади відносно інших господарських одиниць в межах певної території.

- 1) регіональні та місцеві органи державного управління;
- 2) фонди соціального страхування.

НЕФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основним видом діяльності яких є виробництво товарів чи надання нефінансових послуг і які розподіляються на підсектори:

- 1) державні нефінансові корпорації;
- 2) приватні нефінансові корпорації;
- 3) нефінансові корпорації під іноземним контролем.

ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА – наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів.

НЕКОМЕРЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО ОБСЛУГОВУЮТЬ ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА, – організації, які надають неринкові товари та послуги домашнім господарствам без оплати або за цінами, що не мають економічного значення: політичні партії та інші громадські організації, благодійні організації й фонди, соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій.

Сучасна методологія, яку НБУ, відповідно до міжнародних стандартів, застосовується з 1993 року та передбачає групування фінансових активів залежно від зниження ступеня ліквідності у чотири групи грошових агрегатів: $M0$, $M1$, $M2$ та $M3$.

$M0$ = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями.

$M1 = M0$ + переказні депозити в національній валюті.

$M2 = M1$ + переказні депозити в іноземній валюті + інші депозити.

$M3$ (грошова маса) = $M2$ + цінні папери, крім акцій.

Останній грошовий агрегат – $M3$ – і є показником грошової маси в країні. Складовими грошового агрегату $M0$ є фінансові активи у формі готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями.

ГОТІВКОВІ КОШТИ – банкноти і монети, що випущені Національним банком України і мають фіксовану номінальну вартість.

До готівкових коштів в обігу належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України [61]. Тобто, це гроші, що знаходяться поза межами банківської системи. Вони не приносять вкладнику ніякого прибутку, але у цій формі гроші у будь-який час можуть вступати в обіг. Це найбільш ліквідні грошові елементи.

Готівкові кошти в іноземній валюті є зобов'язанням центральних банків іноземних держав.

У характеристиці грошової маси важливе місце займає грошовий агрегат *M1*. Він містить гроші поза банками та фінансові активи у формі переказних депозитів суб'єктів грошового обороту в національній валюті, що можуть бути використані як засіб обігу та платежу.

ДЕПОЗИТИ – вимоги до Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків), які підтверджені документом про вкладення.

Вони поділяються на переказні та інші депозити.

ПЕРЕКАЗНІ ДЕПОЗИТИ – фінансові активи, що на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу. Їх ще називають *поточними депозитами* або *депозитами до запитання*.

До них належать зобов'язання Національного банку України за:

- 1) коштами на кореспондентських рахунках;
- 2) коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій (банків);
- 3) коштами на рахунках інших фінансових корпорацій (страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів), нефінансових корпорацій (підприємств) у національній валюті в Національному банку України [61].

ІНШІ ДЕПОЗИТИ – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

Строкові вклади та ощадні депозити приносять своєму власникові певний дохід у вигляді депозитного процента, їх не можна у будь-який час використати у якості купівельного чи платіжного засобу, оскільки це пасивна частина грошової маси, що певний строк зберігається на рахунках в інших депозитних корпораціях (комерційних банках).

До грошового агрегату *M3* включаються кошти за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства [61].

ЦІННІ ПАПЕРИ, КРІМ АКЦІЙ – фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом.

До них відносяться:

- 1) облігації;
- 2) казначейські зобов'язання;
- 3) векселі;
- 4) ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Приведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, але й якісно. Так, агрегати *M0* та *M1* виражають масу грошей, яка знаходиться безпосередньо в грошовому обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу. Вони найбільш тісно пов'язані з товарною масою і безпосередньо

впливають на ринкову кон'юнктуру. Саме тому ці агрегати повинні бути об'єктом найактивнішого регулювання.

В інших грошових агрегатах ($M2$, $M3$) враховано нагромадження грошей у різних формах. Ці гроші тимчасово вийшли з обігу, виконуючи функцію засобу нагромадження. Вони уособлюють ту частину грошової маси, яка є інвестиційним потенціалом й може бути використана для розвитку національної економіки.

Таким чином, на величину грошової маси в кожному агрегаті впливають різні фактори.

Так, обсяг агрегату $M0$ передусім залежить від цілей грошово-кредитної політики центрального емісійного банку.

На обсяг агрегату $M1$ впливає:

- обсяг товарообороту;
- швидкість обігу грошей.

На обсяг агрегатів $M2$ і $M3$, також впливають два попередні фактори, крім того вони залежать від рівня:

- розвитку кредитних відносин;
- капіталізації грошових доходів суб'єктів грошового обігу тощо.